

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

138:1 • 2018

Andreas Karlsson, *Sydafrikas historia* (Lund: Historiska Media 2016). 331 s.

Den sydafrikanska historien är otvivelaktigt fascinerande och ständigt aktuell. Inte minst apartheid-erans strukturer fortsätter att genomsyra relationer i samhället. Men landets historia är mer än apartheid, och är för de flesta svenskar betydligt mindre känd. För den som är intresserad av landets förflutna finns nu boken *Sydafrikas historia* av Andreas Karlsson.

Författaren är journalist, vilket är märkbart i det direkta och drivande språket. Boken är också i många stycken intresseväckande och spännande. Karlsson fångar läsaren, bland annat genom att introducera en rad både kända och mindre kända personligheters öden. Det mest positiva är att boken gör landets historia, i synnerhet den politiska, lättillgänglig för den allmänt historieintresserade. Det negativa är dock att den inte direkt leder framåt utan ofta reproducerar en traditionell syn på historia som ämne. Det är de politiska aktörerna som står i fokus. De flesta av dessa har varit män och de flesta har varit vita. Hela 68 av 73 aktörer nämnda i "persongalleriet" (s. 313–320) är män. Dock ska påpekas att Karlsson lyfter fram många av de svarta och färgade ledarna som haft betydelsefulla roller i den politiska utvecklingen.

Boken tar sin början för flera miljoner år sedan genom att författaren presenterar den vetenskapliga debatt om människans ursprung som resulterat i omvärderingar av vilken grupp som först anlände till södra Afrika. Fokus är dock på perioden efter 1652, alltså det år då nederländska kolonistörer först anlade Kapkolonin. Därefter berättar Karlsson en ganska traditionell historia. Kapitel om exempelvis britternas övertagande av kolonin under början av 1800-talet följs av afrikandernas – alltså de nederländska ättlingarnas – uttåg i *the Great Trek*. Därefter berättas om upptäckten av mineraler, det sydafrikanska kriget 1899–1902, segregationspolitiken fram till 1948:

uppkomsten, kampen mot och avskaffandet av apartheid. Boken landar i samtiden och den kritik som riktats mot ANC under 2000-talet.

Inskjutet i kronologin finns mer tematiska kapitel, bland annat om svenskar som deltog i kolonisationen. Det viktigaste tematiska inslaget är dock diskussionen om den etniska blandningen i landet, i synnerhet om de människor som går under beteckningen färgade – *coloureds* – och som kommit i kläm för att de aldrig varit vare sig tillräckligt vita eller tillräckligt svarta. Här visar författaren god insyn i hur hudfärg format och präglat samhällsrelationer under århundraden. Den gruppen är dock inte så specifik för Sydafrika utan förekommer i andra före detta kolonier i södra Afrika, om än med annan etnisk sammansättning.

Karlssons framställning är populärhistorisk, vilket har fördelar vad gäller att skapa spänning och intresse. Men det medför också problem när komplexa historiska processer förklaras ganska svepande och utan referenser. Exempelvis förklaras briterernas avskaffande av slaveriet i sina kolonier på 1830-talet utifrån att det påverkade arbetsmoralen negativt (s. 77). Detta var möjligen en aspekt av slaveriet, men den måste sättas in i en mycket större kontext. Briterernas försök att introducera kapitalistiska relationer inom jordbruket i kolonierna är ett sådant sammanhang som förbises. Det uppstår likaledes problem när aktörerna inte sätts in i de historiska och samhälleliga kontexter vari de agerat. Sålunda beskrivs svenskar som deltagit i kolonisationen inte som koloniserare utan som svenskar som har gjort "betydelsefulla avtryck" och har en "rättmätig plats i den sydafrikanska historien" (s. 142). Den svenske koloniseraren och bryggerigrundaren Jacob Letterstedt anges exempelvis "på det hela taget ha varit en ansvarsfull och respektfull ägare och chef" (s. 152). Det här synsättet reducerar kolonialism till en politisk handling baserat på det politiska maktövertagandet av ett område och ser det inte som en ekonomisk och social relation som alltså även svenskar kunde utnyttja.

Karlsson påpekar mycket riktigt att apartheid var kulmen på en process av segregering och rasism som pågick under flera hundra år och som tydligt förstärktes under 1900-talets första hälft. Dock genomförs ingen djupare analys av syftet bakom vare sig segregationspolitik eller apartheid. Fokus läggs i princip på afrikander-nationalism och det politiska systemet. Här förbises den forskning som sedan 1970-talet har diskuterat hur försörjning av svarta migrantarbetares familjer i reservaten och hemländerna varit centralt för apartheid som ekonomiskt system. Författaren tangerar ämnet och noterar att det vita Sydafrikas ekonomi inte klarade sig utan den svarta arbetskraften. Detta är i och för sig riktigt, men apartheid baserades aldrig på en strävan att separera vita och svarta. Det var snarare ett försök att reglera de omständigheter under vilka svarta tilläts vara i det vita Sydafrika. Läsaren

blir därmed kvar med intrycket att rasismen som präglat landets historia mest har varit en fråga om hudfärg, inte att den har varit direkt relaterad till hur samhället ordnat sin försörjning.

Trots viss avsaknad av samhälleliga analyser av historiska processer bör det påpekas att boken har förtjänster, till exempel vad gäller den politiska utvecklingen och de olika etniska grupperna. För den som vill närma sig Sydafrikas historia fungerar den här boken således bra som en introduktion och översikt som kan leda vidare till fördjupande litteratur.

Uppsala universitet

FREDRIK LILJA

Bertil Wennerhed & Kristina Örtenhed (red.), *Fritt ord 250 år: Tryckfrihet och offentlighet i Sverige och Finland – ett levande arv från 1766* (Stockholm: Sveriges Riksdag 2016). 725 s.

För att fira minnet av 1766 års svenska tryckfrihetsordning (TF 1766) publicerade Sveriges Riksdag 2016 en diger volym som väger in på upp emot 730 sidor. Boken innehåller 22 uppsatser författade av personer verksamma både inom ett flertal akademiska ämnen (bland annat historiker, litteraturvetare och rättshistoriker) och inom yrken som direkt berörs av tryckfrihetslagstiftningen (jurister, politiker, redaktörer). Flertalet uppsatser bygger på litteraturstudier och egen tidigare forskning. Min bedömning är att de över lag är väl skickade för denna uppgift. Nedan kommer i första hand uppsatserna som berör Sveriges historia att behandlas.

TF 1766 var på många sätt banbrytande i sin samtid. Offentlighetsprincipen, som härrör från denna lag, har utövat ett starkt inflytande på samhällslivet ända sedan dess tillkomst. Kanske till och med de svenska medborgarnas traditionellt starka tillit till staten, i alla fall delvis, härrör från myndigheternas transparens? Denna uppfattning lanserades redan under 1800-talet. Den från början säreget svenska offentlighetsprincipen har sedan exporterats till andra europeiska länder, som juristen Helena Jäderbloms uppsats visar, särskilt sedan Sveriges EU-inträde. Tryckfriheten var inte oinskränkt, det var till exempel förbjudet att förtala kungen, rådet, ämbetsmännen eller riksdagen. Åtal fick dock väckas först i efterhand, och då var det en angiven ansvarig utgivare som fick stå till svars. Detta behövde inte vara samma person som författaren, då TF 1766 innehöll skydd för författaranonymitet. Säreget för TF 1766, och vid denna tidpunkt unikt i världen, var också att tryckfriheten gavs grundlags skydd. Johan Hirschfeldt framhåller i sin uppsats att de svenska principerna för förändring av

grundlag tillkom samtidigt med TF 1766, och att det inte var en slump. För att kunna förändra grundlagar behövdes just den fria åsiktsbildning som TF 1766 skyddade, samtidigt som kravet på mellanliggande riksdagsval vid sådana förändringar garanterade att tillfälliga opinioner inte fick omedelbart genomslag. Detta är bara ett av de nyttopräglade argument som TF 1766 legitimerades med – nyttan av en fri åsiktsbildning vägde tyngre än de rättighetsargument som är vanligare i dag. Hirschfeldts uppsats, liksom till exempel juristen Hans Gunnar Axbergers, och flera av de finländska bidragen har förtjänsten att de tecknar en långsiktig utveckling utan att för den skull ge avkall på belysande episoder.

Som titeln anger är det inte bara den svenska utvecklingen som står i fokus för volymens uppsatser; Finland ägnas lika stort utrymme. Detta är lämpligt eftersom länderna förstas var förenade i samma riksbildning när TF 1766 utfärdades. Finlands plats är så mycket mer självskriven då den enskilde individ som spelade störst roll för dess tillkomst var en finländare, den österbottniske kaplanen Anders Chydenius – en man som kom från små omständigheter men som hade desto större idéer. Gemensamt för Chydenius och hans meningsfränder var, som nämnts, att de fäste större vikt vid tryckfrihetens nytta än naturrättsliga argument. Genom fritt meningsbyte kunde nya sanningar upptäckas. Offentlig debatt stärkte vetenskapen och ekonomin, och framför allt skulle tryckfrihet tillsammans med offentliggörande av handlingar motverka korruption i samhällslivet. I det svenska riket rådde dock censur med förhandsgranskning av tryckta skrifter utövad av en särskild *censor librorum* . Ursprungligen gällde också förbud mot återgivande av riksdagsprotokoll och rättegångshandlingar, men detta uppluckrades successivt under inflytande av det frihetstida statsskicket.

I den samtida politiska kontexten var det alltså offentlighetsprincipen som var den primära reformen i TF 1766, vilket rättshistorikern Rolf Nygren och andra förtjänstfullt framhåller. Hattpartiets långa maktinnehav hade lett till två misslyckade krig, och ett ensidigt gynnande av "hattar" vid tillsättning av ämbeten och utdelande av statsunderstöd till näringsverksamheter. Censorererna var själva hattar, och slog ner på all kritik. Dessutom gav den siste censorn Niclas von Oelreich ut en egen – skattefinansierad – tidning vars hattpropaganda kompletterade den censur han utövade. Mössorna kom så till makten efter nästan 30 år, och ville med hjälp av handlingars offentlighet och en fri debatt påvisa motståndarnas maktmissbruk. Striden om tryckfriheten var dock inte enbart en partikamp, utan det fanns en social dimension: det var de ofrälse stånden som drev på för TF 1766, medan adeln höll emot.

Den politiska processen skildras väl och med nödvändig detaljskärpa i Marie-Christine Skunckes uppsats. När ständerna samlades för 1765–1766

års riksdag hade flera memorial med begäran om tryckfrihet lämnats in, vilka kom att behandlas av ett tryckfrihetsutskott med representanter för samtliga stånd. Det finska inslaget i deputationen var starkt, med Anders Chydenius i spetsen. Censorn Oelreich hade närvarorätt, vilket han också utnyttjade. Offentlighetsprincipen beslöts, i en radikalare version än som varit på tapeten vid den föregående riksdagen – även riksdagshandlingar skulle bli offentliga. Avgörandet om förhandscensuren skedde efter en hård debatt mellan Chydenius och Oelreich, vid en tidpunkt när flera konservativa deputationsledamöter var frånvarande. Oelreich pläderade i paternalistisk anda för ett reformerat censursämbete; censorn skulle vägleda och upplysa författarna som sedan i gengäld inte behövde oro sig för rättsligt efterspel. Enligt Oelreich och hans åsiktsfränder bestod allmänheten "af en myckenhet swagsindta personer" som behövde uppfostras. Chydenius menade att censursämbetet inbjöd till godtycke, och att dess innehavare skulle falla till föga för påtryckningar från regeringen. Han menade att ett fritt idéutbyte var vad som krävdes för befolkningens upplysning. Den fria debatten och handlingsoffentlighet var också medborgarnas viktigaste verktyg för att kontrollera råd och riksdag, och därigenom motverka korrupktion. Synen på allmänheten skilde sig diametralt från meningstötståndarnas, den var "en uplyst domare, en owäldug [opartisk] domare".

Som delförklaring till att TF 1766 antogs anger Skuncke, med rätta, de institutionella förutsättningar som Frihetstidens statskick utgjorde – genom att de tryckfrihetsvänliga ofrälse stånden hade majoritet i riksdagen kunde den genomdrivas. En underskattad faktor för den fortsatta framgången, även den kopplad till statskicket, var att förordningen respekterades även av dess motståndare. Detta innebar att tryckfriheten också kom att utnyttjas – antalet publicerade skrifter ökade lavinartat. 75 procent av de politiska pamfletterna som kom ut mellan 1700 och 1809 publicerades under åren då TF 1766 gällde oinskränkt, 1766–1774. En mängd gamla och nya frågor debatterades med stor intensitet under dessa år. Under det gustavianska enväldet kom dock tryckfriheten att steg för steg inskränkas, kulminerande i de andefattiga "järnåren" under Gustav IV Adolfs regering, vilka skildras i idéhistorikern Cecilia Rosengrens uppsats.

Tryckfrihetsordningen 1810, stiftad efter den gustavianska regimens fall, anknöt till sin föregångare från 1766. Den teologiska censuren försvann dessutom. Redan 1812 inskränktes dock tryckfriheten återigen, under inflytande av kronprinsen Karl Johan. Han inledde därmed en bernadottesk tradition – såväl hans son Oskar I som hans sonson Oskar II försökte förgäves gå i dynastigrundarens fotspår. Den kontroll av pressen med hjälp av tillståndsgivning och indragningsmakt som utövades under Karl Johans regering lyckades dock inte hindra framväxten av frispråkiga tidningar. Under

det tidigare 1800-talet tillkom också jurysystemet i tryckfrihetsmål, vilket innebar att en samling personer kända "för medborgerlig dygd" skulle fälla dom på basis av ett åtal väckt av Justitiekanslern. Denna ordning har tvärt emot lagstiftarnas intention kommit att utgöra ett skydd för redaktörer och skribenter – till exempel var det omöjligt att finna en västsvensk jury som var villig att döma Torgny Segerstedt för tryckfrihetsbrott under andra världskriget. Att vår tids uppfattning om tryck- och yttrandefrihet ännu inte slagit igenom på 1800-talet eller ens på 1900-talet visas inte minst i ett antal tryckfrihetsmål som presenteras i ett flertal artiklar, allt ifrån moral till förtal dryftades i rättegångarna. Flera av målen kom att bryta väg för ny lagstiftning, inte minst IB-affären på 1970-talet.

Det är intressant att följa den samtidiga utvecklingen i Sverige och Finland, som från att ingå i samma rike och ha gemensam tryckfrihetsförordning utvecklades åt olika håll. När Finland blev en del av det ryska imperiet tog de med sig den starkt inskränkta lagstiftningen under den sengustavianiska regimen. Under det ryska väldet kom dock tryckfriheten att begränsas ytterligare. Finlands inrikespolitiska konflikter och geopolitiska läge ledde till inskränkningar av tryckfriheten även under dess demokratiska 1900-tal. Det hade varit förtjänstfullt med en uppsats som systematiskt jämförde de båda ländernas utveckling, som illustrerar hur ett gemensamt arv mynnade ut i ganska skilda utfall. Att Sverige har hållit fast vid arvet från 1700-talet har inte bara medfört fördelar. Den finländska lösningen innebär kortfattad formulering om grundlagsskyddet av alla meningsyttringar, oberoende av medier, och detaljerade bestämmelser i vanlig lag. Detta framstår på många sätt som mer funktionellt och lätthanterligt än att som Sverige ha två grundlagar (tryckfrihetsordningen och yttrandefrihetsgrundlagen), som båda är detaljerade och teknikberoende, och således inte är särskilt väl lämpade att möta den nya mediesituationen med internet och sociala medier. Som statsvetaren och politikern Björn von Sydow påpekar är det också ett problem att dessa två grundlagar i dag endast behärskas av cirka 30 personer!

Sveriges tryckfrihet höll trots grundlagsskyddet som bekant inte emot särskilt väl när det började blåsa kallt under andra världskriget. Flera av uppsatserna genomlyser denna epok. Redan före kriget vädjade regeringen till pressen om själv censur, sedan upprättades en särskild "pressnämnd" i samma syfte. Statens informationsstyrelse instiftades för att vägleda pressen om vad den borde publicera – Niclas von Oelreich hade nickat igenkännande åt denna paternalism. Justitieminister K. G. Westman återupplivade en död paragraf i 1812 års tryckfrihetsförordning som medgav beslag av skrifter som kunde väcka "missförstånd" med utländsk makt. För att stoppa Karl Gerhards berömda antinazistiska kuplett "Den ökända hästen från Troja" tillgreps en paragraf i Kungl. Ordningsstadgan för Rikets städer som förbjöd

oanständigt uppträdande på offentlig plats. Kulmen kom när riksdagen 1941 bekräftade ett beslut om grundlagsändring som innebar att riksdagen vid krigsfara kunde införa förhandscensur av tidningar. Tryckfrihetsordningen 1949 innebar visserligen ett starkare skydd för tryckfriheten än vad som någonsin tidigare rått, men det är frapperande, och lärorikt för framtiden, hur ett land med en så lång tradition av press- och yttrandefrihet så snabbt kunde genomföra så betydande inskränkningar av dessa rättigheter.

Volymen har många förtjänster, och har alla möjligheter att bli ett oumbärligt standardverk i en fråga som inte kommer att förlora sin aktualitet under överskådlig framtid. Även om de många uppsatserna överlappar varandra är det inte särskilt störande, då de olika perspektiven på samma händelser och fenomen tvärtom berikar varandra. Det är glädjande att Sveriges riksdag tar ansvar för kunskapsspridning om Sveriges politiska och konstitutionella historia, som under 2017 även skedde i anslutning till 400-årsjubileet av Sveriges första Riksdagsordning. En stor brist är dock bristen på ämnes- och personregister, något att åtgärda till de publikationer som förhoppningsvis utkommer med anledning av den svenska demokratis 100-årsjubileum.

Stockholms universitet

JOAKIM SCHERP

Karin Strand, *Brott, tiggeri och brännvinets fördärv. Studier i socialt orienterade visor i skillingtryck* (Möklinta: Gidlunds förlag 2016). 272 s.

”Sorgserliga saker hända”, så börjar texten till ett av de mer kända skillingtrycken *Visan om den sköna konstberiderskan Elvira Madigan*, författad av förläggaren och opinionsbildaren Johan Lindström Saxon (1859–1935) under hösten 1889. Den spred sig snabbt och kom att höras under flera årtionden framåt och traderades vidare mellan generationer av barn, som sjöng om den sorgliga kärlekshistorien mellan löjtnant Sixten Sparre och cirkusartisten Elvira Madigan. Och om just dessa olyckliga kärlekshistorier, om skeppsbrott och superi, om avrättningar, om ond bråd död och skandaler handlade skillingtryckens visor. I skillingtrycken återberättades även nyheter och berättelser som i dag sprids via andra typer av medier, som tv, sociala medier, tidningar och skvallerpress. Sitt namn fick skillingtrycken av att de betingade en eller två skilling i pris och var en enkel och billig trycksak som ofta bestod av ett halvt tryckark, det vill säga åtta sidor, och innehöll en eller flera visor. Skillingtrycken såldes ofta av kringvandrande försäljare, på marknader och ibland även i städernas bodar. Deras gensomslagskraft var stor, mycket just tack vare deras ringa kostnad och lättillgänglighet, men

även det lockande innehållet, som också spreds muntligt. Genren är relativt gammal – det äldsta bevarade skillingtrycket är från 1500-talets senare del och genren var livaktig fram till tiden efter första världskriget, då den ersattes av utgivna visböcker.

Med skillingtryckens visor som utgångspunkt tar sig litteraturvetaren och visforskaren Karin Strand an tre olika visgenrer för att belysa hur dessa tog sig an sociala problem i sin samtid. Boken består av en inledning där skillingtryckens och forskningsfrågans kontexter beskrivs och följs av tre avsnitt om olika genrer av skillingtryck. Här kartlägger och studerar hon i tur och ordning de så kallade "blindvisorna", som avser visor som författats av eller attribuerats till blinda personer och som dessutom på något sätt tematiserar den blindes egen tillvaro; visorna som behandlar brott och brottslingar, samt visor som anknyter till nykterhetsrörelsen. I alla avsnitten finns textanalyser och socialhistoriska perspektiv men också biografier över de personer som besjungs i visorna. I slutet av boken finns register över visor, upphovspersoner och attribueringar. Strand pekar på hur åsidosatt skillingtrycket varit i forskningen och hur dess karaktär av tillfällstryck har gjort att få bevarats. Jag hade gärna sett att hon kopplat samman den tidigare forskningen och insamlingen av dessa visor med den tidiga folklivsforskningens arbeten. Kopplingarna mellan kartläggning, attribuering och insamling med insamlingen av den "bortdöende" folkkulturen är många och skillingtrycken sågs som en självklar del av en folklig kultur.

Syftet med studien är att undersöka "hur dessa populära texter representerar de verkliga omständigheter och händelser de utger sig för att skildra" (s. 13). Detta vill författaren göra genom att på tre nivåer studera visornas innehåll: som källmaterial, estetiska texter och sociala gränssnitt. Dessa nivåer kan även beskrivas som olika perspektiv och ingångar i en särskild visgenre.

Det är med andra ord skillingtrycken som tidsspegel som Strand är ute efter när hon ger sig i kast med de tre olika visgenrerna, och först ut är blindvisorna. Dessa skrevs sällan för den blinde själv, men användes ofta som ett sätt att få inkomst av försäljningen av dem. Den var med andra ord en sorts tiggarris och den ekonomiska delen av skillingtrycken är kanske som mest tydlig här. Skillingtrycken var skrivna för att säljas och behandlade ofta sådana ämnen som ansågs vara av intresse och lockande för den breda allmänheten. Strand menar att skillingtrycken var sin tids populärkultur, och jag hade här gärna sett att hon fördjupat diskussionen om detta. För vem var visorna skrivna, och hur togs de emot? Att många sjöngs och traderades vidare vet vi, men hur såg samtiden på dessa?

Strand kontextualiserar de utvalda visorna på flera sätt. Dels sätter hon in dem i ett större samhälleligt perspektiv, dels kopplar hon innehållet till de olika händelser i samtiden som gett upphov till innehållet. Detta arbets-

sätt visar vikten av skillingtrycken i deras egen samtid och varför de är en angelägen genre att studera närmare. Innehållet i visorna kan avslöja mycket om dåtidens sätt att betrakta brott och straff, funktionsnedsättningar och ekonomisk utsatthet. Även om skillingtrycken försvann under 1900-talets första decennier, pekar Strand på att de fortfarande på många sätt lever vidare, i form av parodier på en äldre vistradition.

Boken följer ett tydligt mönster och ungefär samma vinklingar återkommer och upprepas i de tre delstudierna. Strand har även studerat levnadsödena bakom några utvalda visor, och några har väckt större intresse än andra. Ett av dessa utgörs av historien om den 22-åriga Anna Maria Åhrman, som med tiden bytte könsidentitet, blev Anders Magnus och ingick äktenskap med den två år yngre Fredrica Lundmark, ett brott som en tid efter bröllopet uppdagades. Strand beskriver turerna kring målet och hur informationen om vad som hänt vandrat mellan tidningar och visor och vidare till allmänheten.

Karin Strand fångar skickligt skillingtryckens väsen genom sina tre delstudier. Beskrivningarna av individernas levnadsöden är medryckande och gör kopplingen till visorna som nyhetsförmedlare tydlig. Det är en imponerande kunskap om deras tillkomst, användning och trädning som hon besitter och med en entusiasm som är smittande visar hon på vad populärkulturen, i det här fallet litteraturen för massorna, kan lära oss om den tidens samhälle.

Stockholms universitet

MARIE STEINRUD

Thomas Sörensen, *Amerikanska inbördeskriget 1861–1865* (Lund: Historiska Media 2016). 352 s.

Tidigt under morgonen den 12 april 1861 öppnade batterierna i Charlestons hamn eld mot den federala befästningen Fort Sumter. Med beskjutningen, som skulle fortgå under de kommande 34 timmarna, startade det oerhört blodiga krig som – mer än någon annan väpnad konflikt – har präglat den amerikanska samhällsutvecklingen. Kriget ledde till emancipationen av omkring fyra miljoner slavar och en betydande konsolidering av federalmakten. Fler amerikaner dog under inbördeskriget än under USA:s alla andra krig sammantagna. Mot bakgrund av krigets genomgripande konsekvenser är det bestående intresset lätt att förstå. Historiker räknar med att det finns omkring 60 000 böcker som behandlar någon aspekt av kriget. Antalet studier på svenska är dock betydligt mer begränsat. Alf Åberg, Roger Kvist och

Åke Sandström har behandlat svenska migranters erfarenheter av kriget, men det enda tidigare översiktsverket är Göran Rystads *Den bittra fejden: Nordamerikanska inbördeskriget* (2000).

Thomas Sörensen, lektor vid högskolan i Kristianstad, följer i flera avseenden Rystads mall. Båda författarna erbjuder en väsentligen kronologisk översikt över konflikten – dess orsaker, förlopp och konsekvenser. Båda ägnar betydande utrymme åt slagfält, militära ledare och truppörelser. I likhet med Rystad använder sig Sörensen av kortare personskisser för att skapa närvaro och driva berättelsen framåt. Flera av de som skymtar förbi är välkända figurer i den amerikanska historien: den militante slaverimotståndaren John Brown; unionsofficerarna Ulysses S. Grant och William Tecumseh Sherman; sydstatsmilitärerna Thomas "Stonewall" Jackson, Robert E. Lee och Jeb Stuart; Abraham Lincoln, förstås, liksom dennes baneman skådespelaren John Wilkes Booth. Vissa utvecklingar – exempelvis om Jackson och dennes originella idéer om kost (tydligt tappade han all styrka i högerbenet av att äta peppar) – lättar upp en annars dyster historia, och i flera fall använder Sörensen skickligt personporträtten som vinjetter för analyser av ett större skeende. Äventyraren Chatham Roberdeau Wheats karriär, exempelvis, ger en intressant inblick i rekryteringen av soldater.

Boken har flera förtjänster, bland annat den initierade diskussionen kring det samtida USA:s något egendomliga militära organisation. Vid krigsutbrottet samexisterade reguljära stridskrafter med diverse folkmiliser och volontärmiliser, beväpnade grupper med mer eller mindre väl definierade skyldigheter och lojaliteter. Genomgången av flaggornas tillkomst, utveckling och symboliska sprängkraft är intressant läsning, inte minst mot bakgrund av de fortfarande aktuella konflikterna kring rebellflaggan, även exempelvis de kortare utvecklingarna om krigets konsekvenser för indiannationerna samt framställningen av kriget i populärkulturen. Författaren, vars tidigare forskning fokuserat på husarregementena, skriver levande om de stora slagen; utskrivningsupploppet i New York City i juli 1863; den blodiga "March to the Sea", då Shermans trupper skövlade allt i sin väg; liksom Lincolns ödesdigra besök vid Ford's Theatre. Texten innehåller dock en del onödiga inkonsekvenser. George McClellan, en man som redan samtida observatörer avfärdade som vek och velig, var, enligt Sörensen, influerad av Antoine-Henri Jomini, en teoretiker som betonade "inre linjer, defensiv krigföring och utmanövrerande av fienden". Alla kadetter vid West Point, skriver Sörensen, var "skolade i dessa tankegångar" (s. 113). Några sidor senare, i ett resonemang kring sydstatsgeneralen Robert E. Lees aggressiva krigföring och benägenhet att ta risker, noterar dock författaren att även Lee var vid West Point, men betonar nu att utbildningen där "tog avstånd från försvarskrig" (s. 157). I porträttet av Lee upprepar Sörensen bilden av

sydstatsgeneralen som "en lysande fältherre" och "älskad och till och med dyrkad av många av sina soldater" (s. 154) för att något senare notera Lees enorma problem med desertörer och argumentera att dennes "olycksdiga krigföring" (s. 157) i hög grad bidrog till Dixies militära kollaps. Sörensen rör sig ofta skickligt mellan de stora skeendena och de små detaljerna, men stundtals blir utsagorna alltför svepande. "Det amerikanska inbördeskriget är en av världshistoriens större militära konflikter, som präglats av allra mest kaos och oprofessionalism" (s. 91), slår han exempelvis fast. Hur kommer han fram till den slutsatsen? Framställningen skulle överlag vinna på ett större mått av språklig precision. Den ymniga förekomsten av passiv form och "man" skapar onödigt vaghet.

Översiktsverk innebär svåra avvägningar. Sörensen hinner naturligtvis inte behandla alla aspekter av kriget på lite över 300 sidor. De långa och detaljerade skildringarna av slagen innebär dock att han saknar utrymme för mer utförliga diskussioner av flera av konfliktens centrala frågor. Ett av inbördeskrigets utmärkande drag var den enorma kraften i den folkliga mobiliseringen. Dagar efter nederlaget vid Bull Run kallade Lincoln-administrationen in ytterligare en miljon soldater. Sörensen noterar vidare att endast 162 000 – omkring sex procent – av alla de som tjänstgjorde på unionssidan var tvångsinkallade. Varför dök så många människor upp, viliga att riskera sina liv? En annan fråga rör hur, och varför, slaveriets avskaffande blev ett centralt krigsmål. Generellt får politiken och hemmafronten begränsat utrymme. Bokens inledning visar på krigets nära koppling till industrialiseringen. Detta tema kunde Sörensen med fördel utvecklat ytterligare, liksom krigets implikationer för den geopolitiska utvecklingen och den internationella ekonomin. Sörensen erbjuder en medryckande introduktion till det amerikanska inbördeskriget, men det finns gott om utrymme för ytterligare svenskspråkiga studier av denna utdragna tragedi.

Göteborgs universitet

MARTIN ÖHMAN

Erik Nydahl & Jonas Harvard, *Den nya staten: Ideologi och samhällsförändring kring sekelskiftet 1900* (Lund: Nordic Academic Press 2016). 319 s.

Svenbjörn Kilander disputerade i historia i Uppsala år 1991 på avhandlingen *Den nya staten och den gamla*. Avhandlingen var ett bidrag till den teoretiska tradition, i Sverige associerad med Rolf Torstendahl, som periodiserar den moderna samhällsekonomin utveckling i fyra faser, med skifte ungefär vart fjortonde år. Kilander fokuserade på övergången från "klassisk industrika-

pitalism" (ca 1850–1890) till "organiserad kapitalism" (ca 1890–1930), och särskilt förskjutningar i synen på statens rätt att intervensera i ekonomin och samhället. Den föreliggande antologin, vars titel tydligt anknyter till avhandlingen från 1991, utgör en vänbok till Kilander, i dag professor vid Mittuniversitetet. Antologin förhåller sig nära till Kilanders forskning, och alla nio kapitel (utöver redaktörernas introduktion) behandlar decennierna vid sekelskiftet 1900. I tur och ordning behandlas: landshövdingarnas syn på gårdfarihandel, lokal alkoholpolitik i Sundsvall under industrialiseringen, riksdagsdebatten om nyttjandet av landets älvar år 1880, professioner, Rudolf Kjelléns holistiska samhällsanalys, frågan om textreklam i dagspressen, debatter i skogsfrågan i jämtländsk press 1894, debatter i Jämtland och Västernorrland om 1903 års skogsvårdslag, och en jämtländsk skogsentreprenörs gärningar i Ryssland före revolutionen. Tillsammans bildar kapitlen ett panorama över Sverige under denna epok, och omslagets kolorerade vykort exemplifierar antologins bredd: det nya riksdagshuset; en järnvägsstation i Dalarna; och en sorteringsbom för timmer i Indalsälven. Det Sverige som skildras är ett där dagstidningarna är en stark expansionsbransch, med antalet ökande från 11 år 1880 till 72 på 30 år; där konflikt råder mellan skogsindustrieller och bönder om hur landets älvar ska användas; och där mindre stadskommuner kunde ha alkoholförsäljningen som främsta inkomstkälla.

Redaktörerna förklarar i sin inledning att boken anknyter till fyrfasmodellen och framför allt Kilanders analys i avhandlingen av övergången från "klassisk" till "organiserad" kapitalism, och den kritik som denna analys fått inte minst av Torbjörn Nilsson (*Elitens svängrum*, 1994). De frågar hur "nya empiriska exempel [kan] bidra till att nyansera fyrfasmodellens förklaringspotential och begränsningar" (s. 13). Anknytningen till Kilanders användning av fyrfasmodellen fungerar dock bättre – och genomförs mer – i vissa kapitel än andra. I Erik Nydahls kapitel om debatten om hur älvarna skulle användas, när intressen från flottning, vattenkraft, och jordbruk kolliderade, ställs frågor om äganderätt och ekonomisk utveckling på sin spets på ett fascinerande sätt, när de älvnära böndernas äganderätt till synes stod i vägen för snabbare ekonomisk tillväxt, och val var tvungna att göras. Jonas Harvards kapitel om textreklam och motståndet mot sammanblandningen av reklam och journalistik, Per Hammarströms om gårdfarihandel och Sofi Qvarnströms om relationer mellan bolag och bönder i Jämtland som speglade i dagspressen 1894, är några andra kapitel som ger spännande blyxtbelysningar av de omvandlingar som Sverige genomgick under decennierna före och efter 1900. Med något enstaka undantag är alla kapitel välskrivna och substantiella.

Men ska vi verkligen förstå dessa omvandlingar som skiftet från "liberal" till "organiserad" kapitalism? Nej, jag är fortfarande skeptisk efter att ha

läst *Den nya staten*. Författarna tenderar att i de empiriska kapitlen utgå ifrån att fyrfasmodellen är relevant, och använda dess begrepp för att beskriva de förändringar som kapitlen handlar om. De ställer alltså inte denna begreppsapparat mot den från andra teoretiska traditioner, för att bedöma fyrfasmodellens förklaringsvärde och begränsningar. Referenserna tillbaka tenderar att ta formen "Som Svenbjörn Kilander har visat..." (s. 124) och alltså utgå från att modellen stämmer, snarare än att kritiskt testa den. I ett par fall tycker jag att denna teorianvändning leder direkt fel. Hammarström hävdar i sitt kapitel, med citat från Kilander (1991), att införandet av tullar 1888 var nödvändigt: det var inte "möjligt att krampaktigt hålla fast vid den 'gamla' internationalistiska konceptionen, vilket skulle ha inneburit ett försämrat läge för Sverige." (s. 27) Detta blir ett slags historisk metafysik där ett annat politiskt val än det som den "organiserade kapitalismen" sägs stipulera sägs vara omöjligt; ett bakvänt sätt att göra historisk analys. Det var de facto inte nödtvunget att införa spannmålstullar: Storbritannien och Danmark gjorde det inte (Kevin O'Rourke, "Tariffs and Growth in the Late 19th Century", *Economic Journal*, 2000). Och som Hans-Ulrich Wehler (*Das deutsche Kaiserreich 1871–1918*, 1973) visat för Tyskland och Jan Bohlin ("The income distributional consequences of agrarian tariffs in Sweden on the eve of World War I", *European Review of Economic History*, 2009) visat för Sverige så gynnade spannmålstullarna framför allt storgodsägare, och missgynnade arbetare, som led när maten blev dyrare. Det är exakt sådana spörsmål om historien – om varför vissa politiska val görs snarare än andra, och vilka konsekvenser valen får – som fyrfasmodellen tycks förhindra lika mycket som främja, i sin iver att sätta typologier framför analys av förändringsprocesser.

Jag saknar ett slutsatskapitel, där redaktörerna kunde ha dragit sammanfattande slutsatser från det panorama som kapitlen utgör, och argumenterat för fyrfasmodellen i ljus av delstudiernas resultat. *Den nya staten* erbjuder en rad intressanta studier om olika aspekter av det svenska samhället under en viss period, och utgör en värtalig hommage till en professor som uppenbart inspirerat och inspirerar en lång rad kollegor. Men den teoretiska testning som antyds i introduktionen uteblir, och någon ny renässans för fyrfasmodellen lär antologin inte leda till.

Lunds universitet och Göteborgs universitet

ERIK BENGTTSSON

Peter Dahln, *Nationens väl och kroppens fostran: En biografi om idrottsledaren, militären och radiomannen Bertil Uggla* (Lund: Bokförlaget idrottsforum.org 2016). 456 s.

Att skriva en vetenskaplig biografi är en svår genre att bemästra, kanske en av de mest krävande inom humaniora. För inte så länge sedan stod den också lågt i kurs inom historieämnet. Sedan 2000-talets början har dock intresset och acceptansen för biografisk metod resulterat i att en strid ström av biografier sett dagens ljus. Till denna ström kan nu läggas ännu en. Det är idrottsledaren, militären och radiomannen Bertil Ugglas levnadshistoria som nedtecknas. Författare är Peter Dahln. Att behärska biografien är en stilistisk utmaning, klarar man inte det faller den platt. Dahln är en god stilist och det gör att läsintresset hålls vid liv boken igenom. Dahln skriver att gestaltningen av Uggla främst skall ses som en gärningsbiografi, delvis en idrottsbiografi med ett traditionellt kronologiskt upplägg där Ugglas liv från födsel till bortgång skildras. Det skall sägas att det är en ambitiös och innehållsrik framställning och för den som bestämmer sig för att stå distansen ut berikas man med en hel del kunskap både om den biograferades gärningar och den samtida kontext han huvudsakligen verkade i: radion, idrotten och krigsmakten. Själv framträder aldrig den biograferade riktigt i helfigur.

Varför skriva en biografi om Bertil Uggla? Dahlns motivering till varför huvudpersonen är värd att bioграфera, är att Uggla var en nyckelfigur inom den svenska idrottsrörelsen i en brytningstid. Han fyllde en viktig roll som idrottsideolog. Inom de områden Bertil Uggla var verksam framträder också tydligt en aktiv person med viljan att påverka. För den större allmänheten gjorde han sig välkänd genom att leda direktsänd radiogympnastik från sent 1920-tal fram till sin bortgång hösten 1945, endast 55 år gammal. Förutom det var han högst delaktig inom idrottsrörelsen både som ledare och aktiv framgångsrik idrottsman med olympiska medaljer i stavhopp och modern femkamp. Dahln lyfter fram hans kanske viktigaste bidrag som idrottsideolog, att han var en medlare, en brobyggare, i konflikten mellan den tävlingsfientliga Linggympnastiken och den moderna frammbrytande tävlingsidrotten. Ugglas betydelse inom idrottsrörelsen visas av att han strax före sin död valdes till chef för GCI (nuvarande GIH). Uggla var också flitig som debattör och skribent och då framför allt inom sina favoritområden idrott och fysisk fostran. Som djupt kristen skrev han också artiklar och medverkade i radio vid några tillfällen i morgonandakter. Uggla var som sig bör med sin överklassbakgrund framgångsrik militär. Han blev officer vid Svea livgarde 1910, överste 1939 och chef för Krigsskolan 1940–1944. I sin yrkesroll som militär tog han också aktivt parti för den vita sidan i det

finska inbördeskriget 1918 och gjorde Finlands sak till vår som engagerad i Finlandskommitténs arbete i kriget mot Sovjetunionen 1939–1940.

Det finns dock problem med framställningen som måste lyftas fram. Dahlnén poängterar tydligt inledningsvis att han skriver en vetenskaplig biografi. Det betyder, enligt Dahlnén, att skildra den biograferade utifrån personens egen horisont i en ”framåtrörelse” (inte tillbakablickande och värderande) och med sträng källkritik och fördomsfri analys. Kan man skriva en biografi utan att också samtidigt ha ett baklängesperspektiv? Det är svårt att i längden förhålla sig i neutral till den biograferade. Dahlnén visar ibland tydlig glidning till sympati för den biograferade som visas i förklaringar till problematiska ställningstaganden som den biograferade gjorde. Ugglas var en tydlig representant för en konservativ patriarkal nationalism och gjorde sig till tolk för detta bland annat i tre morgonandakter i radion i slutet av år 1944 (som Dahlnén av någon anledning citerar i sin helhet) där han manar till förnöjsamhet och att alla skall nöja sig med den plats de blivit satta på. Här fanns, skriver Dahlnén, en dold klassbaserad agenda, ”men inte något som kan reduceras till illasinnat klassförtryck”. Dahlnéns slutsats är att Uggla ”ville väl” (s. 358). Eller ställningstaganden där förklaringarna läggs utanför den biograferade. Ugglas tystnad inför den nazistiska ockupationen av våra andra grannländer Norge och Danmark var, förklarar Dahlnén, ett utslag av allmän politisk taktik, medan de ständiga varningarna för ryssen fortfarande år 1944 är exempel på borgerlighetens allmänna kommunistkräck.

Jag är också av den uppfattningen att det hade varit bra att diskutera den biografiska metoden både mer brett och djupare. Ett mer utvidgat forskningsläge hade också varit på sin plats. Här nöjer sig Dahlnén med att avgränsa till endast den forskning som tidigare berört idrottsledare. Vilka konklusioner går det då att dra av den redovisade forskningsöversikten? Inte många.

Hur effektiv den biografiska berättelsen blir beror dels på ämnet, dels på hur den framställs. Biografins svårighet är att göra materialet levande, fängslande och övertygande, och en risk är att man endast staplar och fogar samman material. Dahlnén borde här ha litat mer till sin stilistiska förmåga. Det ständiga citerandet blir i längden tröttnande speciellt när det många gånger inte fyller något annat syfte än att upprepa det som redan sagts. Framställningen hade vunnit på att sovra bland valda citeringar. Ett mer analytiskt tillvägagångssätt hade varit att föredra. Då hade också omfånget med lätthet kunnat minskas väsentligt. Det blir inte bättre med en alltför riklig detaljrikedom, snarare skymmer det skogen för alla träd. Framställningen är skriven i ett kronologiskt framlänges perspektiv med ett tematiskt upplägg i fyra sakkapitel som behandlar: uppväxt och yrkesval, Uggla och radiomediet, Ugglas verksamhet under krigsåren samt slutligen hans arv och minne. De tre första kapitlen tar stort utrymme i all sin detaljrikedom

och de många underrubrikerna ger ett splittrat intryck. Vissa, väldigt korta avsnitt kunde med fördel helt utelämnats. När kapitlen blir så omfattande som långt över hundra sidor så hade det varit bra om de avslutats med en sammanfattande analys. Sägas skall att Dahlnén inte på något sätt brister i analytisk förmåga, tvärtom och det visar han vid flera tillfällen. Problemet är att han låter empirin i alltför hög grad styra hans framställning. I en biografi som så uttryckligen säger sig vara vetenskaplig hade det varit på sin plats att presentera och reflektera över källorna. Vilka urval har gjorts och varför? Dahlnén har använt ett omfattande material, inte minst Bertil Ugglas egen rikliga produktion av olika karaktär. Dessutom tidningar och tidskrifter. En värdering av dessa källor saknas. Tidningarna omnämns inte heller i källförteckningen. Några rader om att använda Bertil Ugglas son som källa kunde med fördel krävas. Här finns väl ändå ett tydligt källkritiskt problem att lyfta fram. Annars har källorna ändå sådan bredd att läsaren får inblick i huvudpersonens övertygelser och bevekelsegrunder som visar vad han önskade uppnå med sina handlingar. Till det positiva skall också räknas Dahlnéns omfattande kunskap om och grundliga förankring i det skede och den miljö som var den biograferades.

I sista kapitlet dras så det hela ihop. På ett kortfattat, koncist föredömligt sätt, men var tog de teorier som bildade byggnadsställningen till framställningen vägen?

Örebro universitet

CHRISTER ERICSSON

Staffan Bergwik, *Kunskapens osynliga scener: Vetenskapshistorier 1900–1950* (Göteborg: Makadam 2016). 207 s.

Ebba Hult De Geer har inte haft någon framskjuten plats i vetenskapshistorien. Men på det svartvita fotografi som pryder omslaget till Staffan Bergwiks nya bok befinner hon sig i koncentrerat arbete. I hennes liv kom naturvetenskaplig forskning att spela en central roll från det att hon som 24-åring gifte sig med den dubbelt så gamle geologiprofessorn Gerard De Geer. Hon blev både hans livskamrat och hans nära samarbetspartner. Därigenom hade hon en aktiv roll i inre vetenskapliga kunskapsprocesser. Utåt sett var hon dock i stort sett osynlig. Hennes namn återfinns inte heller i dag på makarnas gemensamma gravsten vid Bromma kyrkogård.

Bergwiks framställning kretsar kring just denna typ av osynliga aktörer, relationer och scener i den svenska vetenskapshistorien under 1900-talets första hälft. Han lyfter fram bortglömda personer som kemisten Naima

Sahlbom som drev ett privatlaboratorium i Stockholm. Dessutom närmar han sig välkända aktörer, som Nobelpristagaren Svante Arrhenius, på nya sätt genom att uppmärksamma familjeliv och privata livsval. Kvinnors möjligheter och begränsningar utgör en röd tråd i framställningen. Där ryms både de som rörde sig på gränsen till den vetenskapliga gemenskapen, som docenten i experimentell fysik Eva von Bahr, och de många namnlösa assistenter som var en förutsättning för den framväxande verksamheten.

Bergwicks utgångspunkt är att vetenskaplig kunskapsproduktion är ett sammansatt och situerat historiskt fenomen. Vetenskap varken kan eller bör reduceras till en individuell intellektuell verksamhet. För att komma åt de större sammanhang som vetenskap görs i väljer han att arbeta med det bredare begreppet kunskap. I hans tappning rymmer detta begrepp såväl forskningsresultat och instrument som fysiska miljöer och människors livshistorier. Tyngdpunkten i studien ligger i själva verket på det senare. Det är kunskapsproduktions förutsättningar – inte minst dess hinder och begränsningar – som analyseras. Kunskapens sakinnehåll är sekundärt.

Ansatsens många förtjänster demonstreras i fem empiriska kapitel med tematiska rubriker som livsstil, lärande och samarbete. Tillsammans ger de en djuplodande inblick i den svenska naturvetenskapens social- och kulturhistoria. Många av de resultat som presenteras har Bergwick publicerat i andra sammanhang, men det råder ingen tvekan om att det samlade greppet tillför någonting nytt. En viktig anledning till detta är att de enskilda kapitlen inte är skrivna som avgränsade delstudier. Bergwick låter i stället de olika empiriska fallstudierna belysa varandra, även om tyngdpunkten i varje kapitel ofta ligger på någon eller några historiska aktörer.

Ambitionen att synliggöra de människor och fenomen som av olika anledningar hamnat i skuggan eller glömts bort av eftervärlden delar Bergwick med många andra historiker. Det har i decennier varit en central drivkraft i vår kunskapsproduktion. Den lovvärda ambitionen stöter emellertid ofta på motstånd. Ibland kan det, som Bergwick framhåller, bero på att vår historievetenskapliga fantasi sätter gränser för vad vi varseblir. Men han resonerar också klokt kring att det inte sällan är källmaterialets mängd och djup som sätter gränser. Där Svante Arrhenius och Gerard De Geer har rika personarkiv att gräva i så har Naima Sahlbom inget. Det enda som finns sparat av hennes hand är brev som återfunnits i mer inflytelserika manliga forskares arkiv. Detta förhållande bör vi givetvis inte resignerat stanna vid. Jag tror dock att också vårt kunskapsarbete behöver sättas in i en större kontext där inte minst våra livshistorier – kanske rentav våra försörjningsmöjligheter – tillåts spela in. För vilka incitament har egentligen en historiker i dag att söka efter det som kanske inte finns? Vilka publikationer, forskningsanslag

och tjänster leder ett sådant riskfyllt sökande till? Finns det alternativa vägar som ger större utsikter till framgång?

Ja, Bergwiks bok väcker i positiv bemärkelse många frågor om förutsättningarna för hur kunskap produceras – då och nu. Den kretsar förvisso kring naturvetenskap, men ansatsen och tillvägagångssättet är i högsta grad applicerbart vid studiet av andra kunskapsformer. Den mångfacetterade betydelsen av släktskapsförhållanden, som Bergwik särskilt behandlar i en intressant fallstudie av oceanograferna Otto och Hans Pettersson, hade varit spännande att studera i ett bredare akademiskt sammanhang. Vilka betydelse hade – och har – kunskapsarbetarnas genealogi?

En annan fråga som infinner sig under läsningen är om ändå inte ekonomiska förhållanden hade förtjänat att uppmärksammas mer i boken. De är inte frånvarande, men de framträder – till skillnad från genusperspektiv – snarare punktvis än konsekvent. Exempelvis använder Bergwik Eva von Bahrs avbrutna karriär för att belysa de strukturer som hindrade kvinnor från att avancera på det vetenskapliga fältet. Samtidigt framgår det att hon tillhörde en ekonomiskt oberoende adelssläkt och bereddes möjligheter som de allra flesta av hennes samtida saknade. Detta väcker frågor om vilka andra förutsättningar som krävdes för att ta sig fram inom svensk naturvetenskap under 1900-talets första hälft.

Slutligen utgör Bergwiks bok ett föredömligt exempel på hur en forskargärning kan spänna över olika vetenskapliga genrer. *Kunskapens osynliga scener* är en välskriven och rikt illustrerad monografi. Den bygger dock på artiklar publicerade i välrenommerade internationella tidskrifter och vetenskapliga antologier. På senare år har dessa olika publiceringsformer tenderat att ställas mot varandra och utvecklingen mot snäv specialistforskning beklagats. Men kanske är den svenskspråkiga monografins framtid redan här?

Lunds universitet

DAVID LARSSON HEIDENBLAD

Johan Perwe, *Mörkläggnin: Nazismen och motståndet i Norrköping 1933–1945* (Stockholm: Carlssons 2016). 352 s.

Mycket har skrivits om Sverige under perioden 1933–1945 men inte så mycket om vad som hände på lokal nivå, även om jag själv behandlat Lunds universitet under denna tid. Nu föreligger en mycket gedigen bok om Norrköping. Författarens efternamn leder tankarna till Erik Perwe, svensk präst i Berlin, som omkom 1944. Mycket riktigt, författaren är barnbarn till Erik och har också skrivit en bok om sin morfar.

Mörkläggning är både systematisk och kronologisk. Det första och största avsnittet handlar om de olika nazistiska grupperingarna i Norrköping och hela Sverige. Här finns arbetarnazisterna under Sven-Olov Lindholms ledning och medelklassnazisterna under Martin Ekström och Birger Furugård. I denna grupp är en Norrköpingsprofil av betydelse, Gösta Fahlmark. Han kom från enkla förhållanden, uppfostrades av sina morföräldrar, läste klassiska språk i Uppsala, blev reporter på *Norrköpings Tidningar* men gick över till den nazistiska pressen. Det var en ekonomiskt osäker tillvaro, men han och hans familj hade ändå en tryggad ekonomi tack vare hustrun som var en uppskattad läroverkslärare. År 1939 flyttade familjen till Hudiksvall. Fahlmark ägnade sig åt Finlands kamp, blev förtvivlad vid Tysklands överfall på Danmark och Norge, och dog tidigt, på nyåret 1941. En annan person i Norrköping som förtjänar uppmärksamhet är Sigrid Gillner, författarinna och socialdemokratisk politiker, som lämnade sitt parti för nazismen.

Ytterligare en grupp som Johan Perwe behandlar är Sveriges Nationella Förbund, som författaren kallar nationella pronazister. Där skiftade parti-ledarskapet från Elmo Lindahl till Per Engdahl och Sven Erik Sandström. Ledande gestalter i Norrköping var bankmannen Olof Swartz och advokaten Carl Wilhelm Du Rietz, den sistnämnde en centralgestalt i Norrköpings Barnens Dag-firande. Vidare fanns tyska nazister med som ledare: textilkemisten Fritz Metzner och hans hustru Elisabeth. Fritz Metzner blev medlem i det tyska nationalsocialistiska partiet år 1934, när han fann att allt blivit så mycket bättre med den nya tyska regimen. År 1946 var paret Metzner inte längre önskvärda i Sverige.

Johan Perwe intresserar sig också för dem som kämpade mot nazismen. Här kan det noteras att en av Sveriges allra främsta antinazister, Ture Nerman, kom från Norrköping. I övrigt fanns avläggare av de antinazistiska organisationerna i Norrköping, alltså Tisdagsklubben, Förbundet Kämpande Demokrati och Fred och Frihet. Opinionsen i Sverige ändrades när skeppet *Donau* i adventstid 1942 gick längs den svenska kusten med ombord halva den norska judiska befolkningen, i riktning mot förintelsläger. I arbetarrörelsens lokaler hölls ett stort möte, där en resolution antogs: "Svenska medborgare i Norrköping, samlade till ett antal av omkring 600, protesterar i kristendomens, demokratins, humanitetens och rättfärdighetens namn mot att judiska medborgare från närmaste grannland massdeporteras, icke för brott utan för börd." En som kämpade särskilt ivrigt för judiska flyktingar i Norrköping var rösträttskämpan, konstnären och violinisten Elsa Alkman.

Ett tredje huvudavsnitt i Perwes bok handlar om "Flyktvägar". Där får man följa ödet för ensamkommande judiska flyktingbarn och andra flyktingar fram till att skepp kom med människor från koncentrationsläger. Enskilda människor i Norrköping kunde visa stor generositet; det var fråga

om en tid, då i många fall stöd från kommun och stat saknades.

Det fjärde avsnittet hos Perwe tar upp efterkrigstiden. Ett delavsnitt heter "Mörkläggning".

Johan Perwe har gått igenom ett mycket stort källmaterial och en omfattande litteratur. Påståendena är väl belagda i sammanlagt 901 noter. Personindex är föredömligt.

Det kan sägas att nazisterna i Norrköping liksom i Sverige i stort var en marginell rörelse. I valet till stadsfullmäktige 1934 fick Lindholmsnazisterna 326 röster, vilket motsvarar 1,4 procent av de röstande. Det kan jämföras med 588 röster för Sillénkommunisterna och 706 röster för Kilbomskommunisterna. Valets segrare var socialdemokraterna som fick över 50 procent av rösterna och 37 mandat, medan högern fick 20 mandat och folkpartiet 3. Än en gång gör man reflexionen att efter rösträttsreformen 1918 tog socialdemokraterna makten i alla Sveriges viktigare städer.

En läsare kan önska lite mer av analys även av de andra valen under perioden. Nazisterna var som sagt inte många, men de var ett nytt element i svensk opinionsbildning. De var aggressiva, inte minst mot judar och vad som sades vara judiskt inflytande, och det är av intresse hur nazisterna bemöttes. De kunde hämta inspiration från Tyskland, liksom kommunisterna hämtade inspiration från Sovjetunionen. Båda länderna kunde också fungera som skräckexempel på vart ideologin kunde leda.

Johan Perwe skriver inledningsvis att syftet med boken aldrig varit att brännmärka eller stigmatisera enskilda personer. I huvudsak lever författaren upp till denna målsättning. Undantaget gäller en person under avsnittet "Mörkläggning". Det rör sig om en känd historiker och pedagog i Norrköping, Björn Helmfrid. Denne har skrivit Norrköpings historia och framhållit att nazismen i staden i stort sett var obefintlig. Helmfrids omdöme blir mindre värt då Perwe kan påvisa att Helmfrid under namnet Torkel Leifsson varit en mycket aktiv nazist under 1930-talet och början av 1940-talet.

Lunds universitet

SVERKER OREDSSON

Johan Svanberg, *Migrationens kontraster: Arbetsmarknadsrelationer, Schleswig-Holstein-aktionen och tyskorna vid Algots i Borås under 1950-talet* (Lund: Nordic Academic Press 2016). 474 s.

Under senare år har migrationsforskningen vuxit betydligt. Ett verk som sticker ut är Johan Svanbergs bok *Migrationens kontraster* (2016). Det beror delvis på utgångspunkten att följa en grupp migranter under hela migra-

tions- och tidiga integrationsprocessen: från de förutsättningar som först fick dem att ta det drastiska steget att migrera, till migrationen till Sverige och till hur de integrerades i Sverige och på den svenska arbetsmarknaden. Svanberg väljer ut unga tyska kvinnor som ingick i den så kallade Schleswig-Holstein-aktionen och som fick arbete vid konfektionsföretaget Algots i Borås.

På ett ingående och noggrant sätt behandlar han migrations- och integrationsprocessen på individ- och strukturnivåer. Han benar ut de nationella och lokala migrationsaktörernas handlande och handlingsutrymme under 1950-talet. Villkoren förändrades när staten överlät ansvaret över frågan till arbetsmarknadens parter och arbetskraftsinvandringen började avregleras. Han studerar också hur dessa parter agerade på lokal och nationell nivå, innan han går över till att studera villkoren vid Algots och i Borås. Här tar han bland annat upp att Algots tidigt bedrev en hårdhänt rationaliseringspolitik och införde löpande band under 1930-talet. Rationaliseringarna medförde att kvinnlig arbetskraft i stor utsträckning ersatte manlig arbetskraft, men också att arbetsprocessens olika moment fick en tydligare könskodning. Detta tillsammans med den jämförelsevis mycket stora personalomsättningen bidrog till att det fanns ett stort behov av kvinnlig arbetskraft.

Algots arbetarpolitik var för sin tid mycket fackföreningsfientlig. Det var en av flera anledningar till att den fackliga organisationsgraden var mycket låg. Inte minst var det svårt att organisera arbetskraftsinvandringarna när företaget såg arbetskraften som en förbrukningsvara. Det medförde att Beklädnadsfacket lokalt och nationellt var relativt avogt inställt till att tillstyrka ansökningar om arbetstillstånd, så länge företaget inte bidrog till att de anställda organiserade sig fackligt.

I det stora hela är jag mycket positivt inställd till Svanbergs intressanta bok, som har sin styrka i den empiriska framställningen. En punkt som jag dock önskat att han utvecklat vidare rör relationen mellan företagets arbetarpolitik och den anmärkningsvärt låga fackliga organisationsgraden vid Algots. Han nämner att enbart 200 av företagets ungefär 875 arbetare var fackligt organiserade i december 1950 (s. 270) och 450 av 1 200 i juni 1953 (s. 352). Han diskuterar frågan, men kunde ha problematiserat den lite mer, eftersom arbetarpolitiken och organisationsgraden bör ha spelat mycket stor roll för det fackliga agerandet i migrations- och integrationsfrågor. Resonemangen hade vunnit på en mindre undersökning som i jämförande perspektiv analyserade hur organisationsgraden förändrades inom konfektionsindustrin i Borås och vid Algots, för att därefter mer ingående diskutera organisationsgradens följder för den fackliga makten och det fackliga handlingsutrymmet. På många arbetsplatser fanns en facklig kultur som mer eller mindre tvingade in nyanställda arbetare i den fackliga organisationen. Så var

det inte alls på Algots. Vad var det som var så speciellt vid Algots och hur påverkade detta arbetarkollektivets mottagande av arbetskraftsinvandrare? Det är lätt att bli enögd som arbetarhistorisk forskare och lägga väl stor vikt vid det företag eller den fackliga organisation man själv studerar.

Bokens styrka är den noggranna och väldokumenterade framställningen. Med hjälp av en intervjustudie organiserar Svanberg en motberättelse som ger ytterligare en dimension – både av migrationsmönstren och arbetets villkor. På så sätt syresätter han framställningen och sätter dessutom in den i sin samtida kontext, vilket gör att boken kommer – och bör – användas som referensverk för lång tid framöver. Förhoppningsvis fortsätter Svanberg den inslagna vägen. Då vore det intressant om han kunde vidareutveckla integrationsperspektivet ur arbetarhistorisk synvinkel – det behövs.

Örebro universitet

BJÖRN HORGBY

Andreas Åkerlund, *Public diplomacy and academic mobility in Sweden: The Swedish Institute and scholarship programs for foreign academics, 1938–2010* (Lund: Nordic Academic Press 2016). 248 s.

Hardly anyone with experience from contemporary academia and interest in foreign policy issues would object to the claim that Åkerlund's book highlights two extremely popular concepts. Attempts at symbiosis deserve attention as potentially challenging projects. Owing to the historical perspective of more than seven decades, this study of Swedish academic policies designed to reach out to the wider world may be a case in point. The Swedish Institute (SI), established as, nominally at least, a public-private partnership in 1945, was their primary platform.

The book has a neat structure. Meanings of academic internationalization and public diplomacy are outlined, research premises laid out, sources and method discussed in the introductory chapter. In spite of the rapidly expanding body of relevant research, it is free of excessiveness. Beside policy-related documents, responsible for qualitative aspects, the analysis is based on a dataset of almost 9 000 scholarship holders. The core of the book consists of three chronological chapters. Each addresses one principal stage of the SI's scholarship policies and covers from 32 to 20 years. The declining tendency might suggest a build-up of dynamics over time. Quantitative findings are presented for each stage, a special chapter deals with long-term trends.

It is no coincidence that Swedish image management emerged around the time when Marquis Child's bestseller (1936) marshalled the "Middle/Third

Way" slogan. Åkerlund demonstrates how the practice of academic exchange has reflected the changing environment and reiterates the trajectory from reciprocal bilateral exchanges, to the expression of international solidarity, to development aid, to trade and transformation assistance in Sweden's wider vicinity.

The central tenet is that academic exchange may be employed, as a foreign policy tool, to "creat[e] networks and communicat[e] knowledge and values" (p. 34) across borders and to contribute to the country's image abroad. The SI itself was born in an attempt to address the negative undertones that Sweden's wartime neutrality had generated. Besides, it had a humanitarian mission to contribute to the European cultural renewal.

It is interesting to notice that, besides Scandinavian and Baltic neighbours, Central and Eastern Europe soon entered Sweden's academic exchange policies. These contacts suffered a set-back during the early Cold War. Only the de-Stalinization of the later 1950s brought about a change and, in 1960, also the USSR got involved. Swedish politics functioned as a window of opportunity in East-West communication. The activism of the 1970s and 1980s was different. As a form of international solidarity, it responded to decolonization and to the threats to preferably progressive democratisation (Chile) and went beyond conventional "culture and image" public diplomacy. This was mirrored on institutional level, too: SI, by then a foundation, severed its original ties to business. While its agenda was expanding with the introduction of guest scholarships, it established close co-operation with the Swedish International Development Agency, the primary platform of Sweden's official development aid. The end of bipolarity in the early 1990s modified the picture – the democratisation in Eastern Europe appealed to Sweden. What contribution academic exchange was going to make remained unclear but this did not hamper wide knowledge transfer, to the Baltics in particular. Changes that have emerged from Sweden's EU membership, like the ascent of multilateralism, and focus on public diplomacy in the country's vicinity openly implied that the SI's policy was to team up with the government and promote official agendas.

All in all, this study is well-written and manifests the centrality of academic exchange for internationalization of Swedish academia. It is also rich in thought-provoking details that could not be dealt with here. Minor flaws are few. Not surprisingly, funding is important for the story. As currencies have their own histories, a reference to current prices should illustrate past sums more frequently. Occasionally, a source reference is missing; see the story of the Czech mathematician (pp. 44–45). Furthermore, while German and US approaches to academic exchange are occasionally taken into account, the study would benefit from a closer look at other major internation-

al actors: When did the SI get inspired and when did it develop an innovation? Åkerlund says almost nothing about the opposite side of the exchange equation, the Swedes sent abroad. It is a pity that this part of SI's agenda is omitted, although, in all fairness, foreign academics are clearly heralded as the subject of inquiry. However, addressing following questions would, in my opinion, add even more complexity to the reviewed monograph: How were Swedish scholarship/grant recipients selected and supposed to mould their country's image? And, more on an academical than diplomatic note, what did they bring back home? These comments are intended to suggest concerns for further research of a multi-layer and utmost attractive topic.

Göteborgs universitet

PAVOL JAKUBEC